

קבורת סופרים

התקפתו של שלום-עליכם על מיכה יוסף ברדיצ'בסקי

מיכה יוסף ברדיצ'בסקי פרץ בסערה אל הספרות העברית בשלהי שנת 1886, זמן קצר אחרי שפרש מלימודיו בישיבת וולוז'ין. בארבע השנים הבאות פורסמו בעיתונות קרוב למאה מאמרים ורשימות מפרי עטו, ושמם נודע כפובליציסט, מבקר, מסאי ופולמוסן פורה, הנוקט גישה משכילית מתונה אך מדגיש את ייחוסו הרבני וקורא לשילובן ההרמוני של ההלכה וההשכלה – למשל על-ידי סיגול שיטות עיון מן הפילוסופיה הכללית בלימוד הגמרא בישיבות.¹ ב-1888 אף הוציא לאור מאסף תלמודי בשם בית המדרש, שיותר ממחצית המאמרים בו חיבר בעצמו,² ובאותה שנה ראה אור סיפורו הראשון, 'הציץ ונפגע'. שנה לאחר מכן, והוא כבן עשרים ושלוש בלבד, כבר זכתה נוכחותו הספרותית לגושפנקה 'רשמית' בדמות 'ערך' ביוגרפי קצר, בלקסיקון הראשון מסוגו לסופרי ישראל שהוציאה מערכת האסיף בווארשה.³ כל אותה העת טיפח ברדיצ'בסקי את חלומו לצאת למערב אירופה כדי לרכוש לו השכלה אוניברסיטאית, ולצורך זה התכתב עם עשרות סופרים ומלומדים ברוסיה ומחוץ לה כדי שייעצו לו מה הדרך שבה יוכל להגשים את משאת נפשו.⁴ בסוף 1889 בא לאודסה, ושהה בה כשנה כתחנת ביניים כדי להכשיר עצמו לקראת היציאה ללימודים בגרמניה. באודסה סבב בחוגיהם של 'חובבי ציון' ופעילי האגודות לטיפוח הלשון העברית, וזכה להכיר פנים אל פנים כמה מסופרי אודסה וחכמיה (ביניהם אחר-העם, שמעון דובנוב, מ"ל ליליינבלום וי"ח רביצקי). נראה שלא התרשם לטובה מן ההווי של אגודות אלה שנראה לו עקר, אכול מריבות קטגוניות ותלוש מתכלית מעשית, ואפשר כי כאן הונח היסוד להסתייגותו המתמשכת רבת השנים מן התנועה הציונית הממוסדת בגלגוליה השונים.

בדצמבר 1890 עזב ברדיצ'בסקי את רוסיה שלא על מנת לשוב, והחל במסלול הלימודים האוניברסיטאיים שלו, שתחנתו הראשונה היתה העיר ברסלאו בפרוסיה המזרחית. בשנתיים הראשונות לשהותו בגרמניה עדיין קיים קשר רצוף עם האכסניות הספרותיות במזרח אירופה, ושיגר אליהן מאמרי ביקורת, פליטונים, כתבות וסיפורים כהמשך לפעילותו הספרותית הקודמת. תחילה בלטה דבריו האכזבה המרה מדיוקנה של יהדות המערב כפי שהצטייר לעיניו בברסלאו, וכנגדה – התרפקות על שורשיותה של יהדות רוסיה על רבניה וחכמיה. 'ריבוגו של עלום' – הכריז באחד המאמרים הראשונים ששלח משם – 'הנח לישראל,

מוטב שיהיו חסידים, מוטב שיהיו מקופלים בטליתותיהם העתיקות, ובלבד שלא יהיו ריקנין מן היהדות, כמו רוב אחיהם שבמערב.⁵ אך התרפקות זו לא האריכה ימים, שכן בתוך זמן קצר נגלו לברדיצ'בסקי קסמי הפילוסופיה המערבית והספרות היפה האירופית, וככל ששקע בכתבי קנט ורוסו, גיתה וטולסטוי, פחת והלך בעיניו ערכו של העולם היהודי המזרח אירופי שמתוכו יצא על חוקריו, רבניו, סופריו ועסקניו. אלה נראו לו, מן הפרספקטיבה המערבית החדשה שאימץ לו, כפרובינציה תרבותית נידחת הראויה לכל היותר לביטול סלחני. ביטוי מפורש ומפורט לכך נתן בסידרה של מכתבי וידוי מרירים ונרגשים ששיגר לחבריו ברוסיה מראשית שנת 1891, ובהם דן ברותחין את הספרות העברית בת הזמן, ולא חס גם על מאמריו שלו: "כי גם אנוכי מביט על עבודתי הפובליציסטית עד מאמרי 'עולמו של ישראל' ועד בכלל, כעל עבודה שאינה שווה פרוטה", קבע בתחילת פברואר 1891.⁶ "מה אומר ומה אדבר?" – כתב ב־1892 – "תכלה עטי לתאר לך גודל השקר, התנופה, הפתיות, המרירות והשנאה שבעולם סופרינו".⁷ את הלך הנפש השוללני הזה הזינה וטיפחה קירבתו של ברדיצ'בסקי אל דוד פרישמן, שלמד אף הוא בברסלאו באותה תקופה, והשקפותיו הביקורתיות החריפות מצאו מסילות אל לבו של רעהו הצעיר ממנו.

מתוך אותו הלך־נפש התהווה במרוצת השנה הראשונה ללימודיו חיבורו העיקרי של ברדיצ'בסקי מתקופת ברסלאו – מאמר רחב־יריעה בשם 'רשות היחיד (בעד הרבים)'. נראה שהמאמר התגבש בקיץ 1891, ורָאִיָה לכך – מכתב ארוך ששיגר ברדיצ'בסקי באוגוסט אותה שנה לכן עירו ישראל טשרביס, המהווה נוסח ראשון או נוסח מקביל של הדעות הקיצוניות שחשף באתו מאמר.⁸ כעבור חודש פירסם קטע מן המאמר בשבועון המגיד,⁹ ובנובמבר אותה שנה דיווח לחברו אלתר דרויאנוב כי חיבורו הושלם ופרסומו קרוב.¹⁰ ואמנם, בתחילת 1892 פורסם 'רשות היחיד (בעד הרבים)' בראש השנתון אוצר הספרות, בחתימת 'ירובעל' – לרמוז על רוח הריב והמדון האופפת אותו.¹¹ בד בבד הדפיס ברדיצ'בסקי את המאמר כקונטרס נפרד, עם עמוד שער בעברית ובגרמנית, ושלח אותו בעשרות עותקים לסופרים ולאנשי ציבור יהודים במזרח אירופה.¹² כמו כן ניסה להפיצו בתשלום בעזרת חבריו היושבים ברוסיה. בניגוד לכותרת העברית עמומת המובן, הרי בגרמנית קבע ברדיצ'בסקי למאמרו שם ברור ומפורש, המעיד היטב על כוונתו: Die Ansichten eines Einzelnen über das Allgemeine (השקפותיו של יחיד על אודות הכלל).

המאמר בנוי, אכן, כמונולוג ארוך וסוער של יחיד העומד לפני קהל, פונה אליו בשאלות ומרצה לפניו את השקפותיו. קהל הנמענים הוא ציבור הסופרים, העסקנים הצינונים וכלל הקוראים העברים ופעילי חִבְת־צִיּוֹן ברוסיה, שעליהם שופך ברדיצ'בסקי את קטרוגו. מתוך השטף הצעקני הנרגש של דבריו ניתן לבודד שלוש טענות עיקריות. האחת היא התנגדות גורפת לתנועת ההגירה ההמונית שהקיפה אז את יהדות רוסיה, בנימוק שיש בכך פירוק והריסה של הקולקטיב היהודי הלאומי והדתי והפיכתו לציבור מפוזר של נודדים שאין להם סיכוי להכות שורש במקום חדש. העובדה שתנועת ההגירה ממומנת בכספי נדיבים – הברונים

הירש ורוטשילד - היא מבחינתו של ברדיצ'בסקי הוספת חטא על פשע, שכן בדרך זו מתחנכים המוני היהודים להיסמך על כספי צדקה במקום על עבודה יצרנית, ומשחיתים בזה את נפשם. טענה שנייה מופנית כנגד מפעל ההתיישבות בארץ ישראל בחסות הברון רוטשילד. ברדיצ'בסקי מתאר בביקורתיות חריפה את ההווי שהשתרר במושבות העלייה הראשונה תחת שלטונם של פקידי הברון, וטוען כי אין תקווה למפעל זה, הן משום שהבסיס הכלכלי והמוסרי שלו רעוע ומפוקפק, והן משום שתנאייה של ארץ ישראל אינם מאפשרים לקלוט בה המוני יהודים. בנידון זה מצא לו חזוק בסידרת מאמריו רבי הרושם של אהרן העם 'אמת מארץ ישראל' (1891), שמתוכה הבלית את דברי הפקפוק והקטרוג של המחבר על הווי היישוב היהודי בארץ ועל הקשיים האובייקטיביים הכרוכים בהתיישבות בפניה נידחת זו של האימפריה העות'מאנית. בתוך כך שפך את לעגו על פעילותם של חובבי־ציון באודסה, שאותה הכיר מקרוב, והציגה כמסכת של תעמולה שקרנית וצבועה הנגועה גם בשחיתות אישית. הטענה השלישית מופנית כלפי הספרות העברית וסופריה. בניגוד לאופיה ההירואי של ספרות ההשכלה הלוחמת (יל"ג, ליליינבלום, סמולנסקין, ברודס וחבריהם) שאותה הוא מעלה על נס, מתאר ברדיצ'בסקי את הספרות העברית בת הזמן כהווייה דלה, קטנת מוחין, מפוררת וחסרת כיוון, שראשי יוצריה נטשו אותה בייאוש והנתרים שיעבדו את עצמם לרעיון הלאומי מתוך תאוות בצע, מתמסרים לזוטות ולפלפולי דברים או אף החלו להתרפק מחדש על עולמה של היהדות החרדית.

ממרחק השנים ניתן לזהות במונולוג סוער זה את גרעיניהם של כמה מרעיונותיו של ברדיצ'בסקי שהבשילו לקראת סיומו של אותו עשור במהלך הוויכוח הנודע בינו לבין אהרן העם, שמתוכו התגבשה משנת 'שינוי ערכין' שלו. את זאת ציינה, למשל, אלמנתו, רחל בן־גריון, בהגדירה את 'רשות היחיד (בעד הרבים)' כ'ראשית קריאתו למרד בירושת העבר'.¹³ הרעיון המרכזי החוזר ומתגלגל במאמר בהקשרים שונים הוא העמדת עולמו הפרטי האותנטי של האדם היחיד כיסוד וכבסיס לכל עולם הגותי, דתי, פוליטי או ספרותי בעל תוקף. כל הקלקלות שברדיצ'בסקי מוצא בחיי הציבור והתרבות היהודיים נובעות מן הסטייה מעיקרון זה. כך, למשל, הוא יוצא במלים חריפות נגד תרבות הנדבות והצדקה בשל הנזק שהיא גורמת לכוח החיות ויכולת ההתמודדות של האדם היחיד עם מעקשי המציאות. התנועה הציונית נפסלת בעיניו מנימוקים דומים, משום שאין היא מתבססת על הכרעה רעיונית־נפשית פנימית של כל יחיד, אלא על העברה מיכנית של קבוצות מתיישבים מארץ לארץ. מזווית אחרת הוא מדגיש עיקרון זה בהתקפתו על הספרות העברית בת הזמן: "ספרותנו שמה פניה אל הכלל, אל הצד החיצוני, ולא אל היחיד, אל תוכו, אל נפשו ושלמותו הפרטית, היא השתדלה לעשותנו לבעלי חברה מתוקנים ומשכילים, ולא לאנשים אשר נשמה בקרבם ואלהים בלבם".¹⁴ מתוך אותו הלוך־נפש מעלה ברדיצ'בסקי על נס דמויות של יחידים מורדים בעלי עצמיות ומפירי מוסכמות בחיי הרוח והציבור, כגון לודוויג פֶּרְנֶה מזה ור' יעקב עמון מזה.

ברדיצ'בסקי תיאר לעצמו שמאמרו יעורר רוגז רב, והביא בחשבון שפרסומו

עלול לשרוף את הגשרים בינו לבין הקהילה הספרותית העברית ברוסיה. נראה כי היה מוכן לשלם מחיר זה, משום שהיה שרוי באותה תקופה בהלוך נפש 'מערבי' מתנשא ופיתח תקוות למצוא לו מקום כסופר גרמני, הרחק מעולמה הצר של הספרות העברית המזרח אירופית. עם זאת קיווה – אולי בתמימות – שחיבורו יעורר פולמוס ענייני בקרב נמעניו, אלא שלתקווה זו לא היה סיכוי רב להתממש משום שדרך ההתבטאות הקוצפת ואף ההיסטרית, רצופת הגידופים, ההאשמות, הפגיעות האישיות והזרויות הסגנוניות, הסיחה את דעתם של הקוראים מתכניו הרעיוניים המקוריים של המאמר. אפילו חבריו הקרובים של ברדיצ'בסקי, שליוו את שלבי התקמתו של 'רשות היחיד (בעד הרבים)' וציפו לו בסקרנות, התקשו למצוא דברי שבח ממשיים לומר עליו, התחמקו מתגובה עניינית ונקטו דרכים שונות של הסתייגות. ירחמיאל שקפניוק, ידיד נעוריו מאומאן, ניסה לנחם אותו על התגובות השליליות הצפויות: "מאמרך 'רשות היחיד' טוב מאד ופעולתו רבה על הקורא המבין, אך 'קוראינו היקרים' אינם יודעים בין ימינם לשמאלם ואין בכחם לערוך את ערכו".¹⁵ ראובן בריינין ביקר את אופיו האסוציאטיבי הרפפני של המאמר ואת דחף ההרס והשלילה המפעם בו בלא כל תכלית קונסטרוקטיבית: "מחברתך מעדת כי כשרון ספרותי גדול לך, כי חוננת ברוח כביר וברעיונות דקים, אבל, קבל את האמת, היא גם מעדת כי לא למדת הרבה וכי לא הורגלת להתעמק באיזו דעה ולהתייחס אליה בכבד ראש. אין לך מתינות וכח ההתמדה והסבלנות הדרושים לשופט צדיק. הנך סותר הכל רק בהבל פיך ומעקם את הכתוב במציאות [...] גם אנכי מתאוה להרוס, לנתוש ולנתץ אבל רק למען לבנות ולנטוע ואתה מקעקע כל הבריה למען תקבר נפשך בין אבניה המנפצות".¹⁶ אלתר דרויאנוב רמו כי אין דעתו נוחה מהשקפותיו של ברדיצ'בסקי, אך אין ברצונו להיכנס לוויכוח עליהן משום ש"אין חולקים ברברים של טעם". לעומת זאת שיבח את יופיים וחיותם של החלקים הסיפוריים שבמאמר ועודד את ברדיצ'בסקי להמשיך ולשכלל את כשרונותיו הבלטריסטיים לתועלת הספרות העברית הענייה ביצירות סיפורת של ממש.¹⁷ ברדיצ'בסקי לא רווה נחת מתגובות אלה, אך ציפה במתיחות להדים הפומביים שיעורר מאמרו,¹⁸ ואלה אמנם לא איחרו לבוא.

רישומו של 'רשות היחיד (בעד הרבים)' ניכר תחילה דווקא מעבר לים, בקהילה הקטנה של סופרים עברים ופעילים ציונים בארצות הברית.¹⁹ קהילה זו התרכזה אז סביב שני עיתונים עבריים, הפסגה (בולטימור) בעריכת זאב שור שדגל בחיבת-ציון, והעברי (ניו-יורק) בעריכת כתריאל צבי שרהוזן שהסתייג מן הרעיון הלאומי ותמך ביישוב הארץ הישראלי הישן. שרהוזן עט על מאמרו של ברדיצ'בסקי כמוצא שלל רב, ופירסם בעיתונו תמצית נרחבת ממנו בבחינת עדות מוסמכת ממקור ראשון על הקלקלות והשחיתות הפנימית במחנה חובבי-ציון ברוסיה ובארץ ישראל.²⁰ מיד באה תגובה נמרצת בהפסגה, המלגלגת על סברתו של העברי כאילו כל מחנה המשכילים העברים וחובבי-ציון ברוסיה שותפים לדעותיו של ברדיצ'בסקי.²¹ עורך הפסגה, זאב שור, הוסיף למאמר זה נופך משלו בהערה הולזלנית: "כי מי הוא ברדיטשבסקי? הוא נער הולל המתגולל באשפות אודיסה". אפילו בהעברי עצמו באה תגובת הסתייגות למאמרו של ברדיצ'בסקי

מאת מחבר שלא נמנה עם חובבי־ציון, אך יצא לתבוע את עלבונה של עבודת היישוב בארץ ישראל שנראתה לו בעלת ערך וראויה לכבוד.²²

גם במזרח אירופה עצמה עורר חיבורו של ברדיצ'בסקי בעיקר את חמתם של חובבי־ציון, מהם כאלו שחשו עצמם נפגעים אישית מהתקפתו הבוטה עליהם ועל אגודותיהם, ושאר רבדיו וטיעוניו של המאמר זכו להתייחסות פחותה בהרבה. על כך מעידים שני פליטונים ביקורתיים שהתפרסמו בעיתון הצפירה. הראשון, מאת יצחק הורוויץ, מתקומם בעיקר על האשמותיו המרומזות והמפורשות של ברדיצ'בסקי כי עסקני חובבי־ציון מועלים בכספים המיועדים ליישוב ארץ ישראל ומשלשלים אותם לכיסם: "אני אחוש בקרבי מרד כל כחותי הפנימיים למקרא דברים כאלה, ובכל התאמצותי להתאפק ולכתוב בקר רוח לא יכולתי להבליג על נפשי מבלי הוציא דברים קשים אחדים ולהוקיע בשם כל הנאמנים בברית עמם – אשר חטאת מרי היא בעיניהם לכתוב בקלות דעת כזאת על דברים העומדים ברום עולם ישראל – את נבלותו של מר ימ"ב לעיני כל ישראל".²³ השני, מאת י"ל בן־דוד, הוא התקפה אישית חריפה ביותר על ברדיצ'בסקי, עמו התרועע הכותב בשנת שהותו באודסה.²⁴ בן־דוד, מייסדה של אגודת 'דוברי עברית' באודסה, מעיד על עצמו שעשה מאמצים גדולים לסייע בידי ברדיצ'בסקי ללמוד ולהשתלם, למצוא עבודה בהוראה ולהשתלב בחיי הציבור העבריים. עתה, משמצא עצמו פגוע קשה מדברי הַבוֹז של ברדיצ'בסקי על חובבי־ציון ואגודותיהם, השיב באותה מטבע. הוא העלה אפיזודות שונות מהתנהגותו של ברדיצ'בסקי באודסה, מהן עולה תמונה מגמתית של הפכפכנות קפריזית, עצלות ובטלנות, כפיות־טובה, רכלנות, סכסכנות וגאוותנות, ולא נתקרה דעתו עד שקבע כי ככל הנראה יצא ברדיצ'בסקי מדעתו פשוטו כמשמעו. תגובות שליליות וביקורתיות נוספות, אם כי מעט פחות חריפות, הוסיפו להופיע בעיתונות היהודית בשנתיים הבאות, ביניהן של שמעון דובנוב, שעמד על טשטוש המושגים הרעיוניים במאמרו של ברדיצ'בסקי,²⁵ ושל יהודה ליב גמזו, שקבל על סגנונו המתלהם של המאמר, וכן על הערבוביה התוכנית והסגנונית השלטת בו ומקשה על קליטת כוונתו. גמזו סיים בהבעת תקווה כי ברדיצ'בסקי יירפא במהרה "ממחלת הקדחת ורפיון המוח" שתקפה אותו.²⁶

אולם התגובה המשמעותית ביותר – הן באיכותה הספרותית והן בחריפותה הביקורתית – ל'רשות היחיד (בעד הרבים)', ובה עיקר ענייננו כאן, התפרסמה בשלושה המשכים בעיתון המליץ, במסגרת סידרת הפליטונים הביקורתיים 'קבורת סופרים' מפרי עטם של אלדד ומידד, הלא הם שלום־עליכם ו"ח רבניצקי.²⁷ על נסיבות התקדמותה של סידרה זו סיפר רבניצקי בזכרונותיו על שלום־עליכם. לדבריו, שלום־עליכם הוא שיום את כתיבת הסידרה, והשניים שקרו עליה יחד בשבתם באודסה מתוך שעשוע מרובה. מטרתם הייתה להוקיע פרסומים ספרותיים נחותים, לדעתם, שמצווה לבער אותם מעולם הספרות. משום כך לא חסכו דברי לעג על חשבונם של המחברים האומללים שבהרו לתקוף, והשתדלו לחדד ככל האפשר את חיציהם השנונים.²⁸ נראה כי שלום־עליכם, הוא 'אלדד', תרם בתחום זה מכשרונו ההומוריסטי והסאטירי יותר מרבניצקי השקול וכבד-

הראש מטבעו, ונהנה מאוד בכל פעם שהצליח אחד מהם להעלות משחק מלים או ביטוי חריף ועוקצני במיוחד. עוד משתמע מדברי רבניצקי, כי השעשוע הכרוך בכתיבת הפליטונים היה בו משום סיוע להתאוששותו של שלום-עליכם מן המרה השחורה והשיתוק היצירתי שפקדו אותו לאחר שכשל בעסקיו ואיבד את כל נכסיו זמן קצר לפני כן.

מכיוון שסידרת הפליטונים נחתמה על-ידי שני המחברים ונחשבה ליצירתם המשותפת, לא נכללה בכתיבו העבריים המקובצים של שלום-עליכם ונותרה גנזה עד כה בין דפי המליץ.²⁹ אולם סביר להניח, כי הפליטון על ברדיצ'בסקי נכתב רובו ככולו בידי שלום-עליכם, משום שהקול הדובר העיקרי בו הוא קולו של 'אלדר', ואילו נוכחותו של 'מידד' מצטמצמת לכדי תגובות קצרות ושאלות מנחות בלבד.³⁰ לימים אף הודה שלום-עליכם כמעט במפורש בפני ברדיצ'בסקי באבהותו על חיבור זה, כפי שיסופר להלן.

לכל אחד משני המחברים הזדמן מגע קודם עם ברדיצ'בסקי כארבע שנים לפני כן שהותיר בהם, כנראה, רושם לא חיובי במיוחד, ואולי תרם לעוצמת החריפות שהתירו לעצמם להפגין בפליטון זה. שלום-עליכם דחה בתחילת 1889 מאמרי-בוטר אחדים בידיש ששיגר אליו ברדיצ'בסקי לקובץ די יודישע פֿאַלקסביבליאָטעק.³¹ ואילו רבניצקי דחה בשלהי 1888 את הזמנתו של ברדיצ'בסקי שישתתף בקובץ בית המדרש בעריכתו, וחתם את מכתב הסירוב הקריר והחשדני שלו ב"ברכה" הבאה: "הנני דורש שלומי ומברכו שיחודול להיות מו"ל ואז תהיה תקוה לספרותנו מאתו".³²

אכן, התקפתם של 'אלדר ומידד' על ברדיצ'בסקי נראית יוצאת דופן בחריפותה ("מוחצת בגסותה", כהגדרתו של דן מירון)³³ אפילו על רקע גינוני הפולמוס הבוטים שהיו נהוגים אז בעיתונות העברית. דומה כי השניים לא החמיצו שום עילה להתקלס בברדיצ'בסקי, החל בהלעגתם על התואר 'סטודנט לפילוסופיה' שהציב ברוב חשיבות עצמית בראש מאמרו וכלה בפרפראזות פארודיות עוינות שערכו על הטיעונים הביקורתיים האמיתיים הפזורים בתוך הרצף המתלהם של דבריו. הווירטואוזיות ההומוריסטית של שלום-עליכם ניכרת, למשל, באופן שהוא משתעשע במוטיבים החוזרים במאמר ואורגם למסכת אחת שחיציה מכוונים לבסוף כלפי ברדיצ'בסקי עצמו. כך, למשל, הוא נוטל את התפלפלותו של ברדיצ'בסקי בסוגיית חלוקת הסמכויות בין שני רוכבים על בהמה אחת (בבא מציעא א' ב'), נאחז בניסוח המגוחך שבחר ברדיצ'בסקי ("באיזה רשות נוער החמור?"), ובסיכומו של מהלך מפותל ומשעשע הוא בא לידי המסקנה, שהרשות היא 'רשות היחיד (בעד הרבים)' והחמור הנוער אינו אלא ברדיצ'בסקי עצמו. בצורה דומה הוא תולש מן ההקשר ועושה לחוכא ולאיתולא את שאלתו המטפורית המתגרה של ברדיצ'בסקי: "הנה לפניכם רגלי ונעלי, הגידו לי מי נברא בשביל מי? האין זאת כי הרגל בשביל הנעל?". כוונתו של ברדיצ'בסקי הייתה להציג את האבסורד שבהתדיינותם הבלתי פוסקת של חכמי ישראל בשאלות הלשון במקום לשים לב אל הספרות עצמה, אך 'אלדר' מעמיד במרכז תשומת-הלב את תמונת הנעל עצמה, קושר אותה אל קריאתו המתלהמת של ברדיצ'בסקי

על רצונו להשליך בזעם את נעלו על חובבי־ציון, ומסיים בקריאה: "ברדיטשבסקי, של נעלך מעל רגלך!!!". אך מעבר להשתעשעות על חשבוננו של ברדיצ'בסקי ולהלעגה החריפה על הערבוביה התוכנית והסגנונית שבמאמרו מבצבץ מדי פעם זעמם של הכותבים על האופן שמאמר זה מבזה את חובבי־ציון ומנהיגיהם, את הסופרים העבריים, את המתיישבים בארץ ישראל ואת כלל הציבור היהודי הנשפט בו לחומרה.

'רשות היחיד (בעד הרבים)' היה אכן בבחינת גט פיטורין שהשליך ברדיצ'בסקי בפניה של הספרות העברית ברוסיה. בארבע השנים הבאות כמעט נעלם שמו מן הבמות הספרותיות ככל ששקע בלימודיו בגרמניה ובשווייץ. כאשר ניסה לשוב ולפרסם בהן מדבריו נתקל בגילויים של דחייה והסתייגות, ופירש זאת לעצמו בדרך כלל כהמשכה של תגובת הזעם והעלבון על אותו מאמר. רק ב־1896, כאשר החל בוויכוח עם אחד־העם על דפי הירחון השילוח ונעשה דמות שאי אפשר להתעלם ממנה, נפתחו לו בהדרגה שעריהם של שאר העיתונים העבריים במזרח אירופה וכן בארץ ישראל ובארצות הברית. את המאמר עצמו פסל מלבוא בספריו, והציל ממנו לפליטה רק שני קטעים סיפוריים בעלי אופי יודוי שנכללו בספרו נמושות (תר"ס).

ב־1904, כאשר גברה פעילותו של ברדיצ'בסקי כסופר יידיש, נפתחה חליפת מכתבים חמה וידידותית בינו לבין שלום־עליכם, שביקש למשוך אותו ביתר שאת אל עולמה של ספרות יידיש ולשתפו במפעלים שונים שיוס במסגרתה. במהלך ההתכתבות צפה ועלתה מן הנשייה פרשת התקפתם של 'אלדר ומידד' על 'רשות היחיד (בעד הרבים)', ומתברר שעד אז לא ידע ברדיצ'בסקי כלל כי ידו של שלום־עליכם היתה במעל. בתשובה לשאלתו של ברדיצ'בסקי "שרייבען זי איהרע העברעאישע זאכען זעלבסט? זינד זי דאך אחינו אתה?" (האם אתה כותב את דברייך העבריים בעצמך? הרי אחינו אתה),³⁴ השיב לו שלום־עליכם בהפתעה מבודחת:

הערט איר ניט מיין געלעכטער אַזש אַהין? איר פֿרעגט מיך צו שרייב אײך אויך העברעיש? מיין התחלה איז געווען פֿון העברעיש און אויך איצט ליב אײך העברעיש, און אלדר – דאָס בין אײך, שלום־עליכם. זענט איר ניט ברוגו אויף מיר דערפֿאַר? שוין אַ יאָר 13–14, אַז אלדר האָט זיך געמאַכט נאָריש מיט מידדן אין 'המליץ' – חטאת נעורים – דער בערדיטשעווסקי איז ניט יענער בערדיטשעווסקי וואָס אַמאָל. אַלעס בײַט זיך און אַלע בײַט זיך. (והאם אינך שומע את צחוקי עד לשם? אתה שואל אותי אם אני כותב גם עברית? ההתחלה שלי היתה בעברית וגם כעת אני אוהב עברית, ואלדר – זה אני, שלום־עליכם. האם אינך כועס עלי בגלל זה? כבר 13–14 שנים מאז השתטה אלדר יחד עם מידד ב'המליץ' – חטאת נעורים – ברדיצ'בסקי הזה אינו ברדיצ'בסקי הוא מאז. הכל משתנה והכל משתנים.)³⁵

על כך השיב ברדיצ'בסקי: "אײך פֿרייע מיך אין איהנען אײנען העברעאישען קאַלעגען בעגריסען צו קאַנען. אײך גלויבטע יעדער אלדר ומידד זײ רבניצקי און

וואונדערטע מיך בײַ אײך זאָפּיל גײסט אים ניכט צוגעטרויעט האַטטע. (אנױ שמח על שאני יכול לברך אותך בעמית עברי. האמנתי שכל 'אלדד ומידד' הוא רבניצקי, ותמהתי על עצמי שלא נתתי לך די אשראי רוחני.)³⁶ מכאן ואילך נמשכה ידידותם של השניים ואף גברה, ושוב לא דובר באותה פרשה נושנה.³⁷ ובאשר לרבניצקי, גם הוא מצא מקץ שנים הזדמנות "להתפייס" עם ברדיצ'בסקי בפומבי, אם כי אחרי מותו, כאשר העלה זכרונות מהיכרותו עמו באודסה ב־1890. בצד הסתייגות מן הזוויות שבהתנהגותו ובאופן חשיבתו, עד כדי הגדרתו כ'פראי במקצת', הגדיר רבניצקי את ברדיצ'בסקי כ"צעיר תם וישר מאד וגם בעל כשרונות", ואת כשרונו תיאר כ"בלתי מצוי, מקורי כמעט תמיד".³⁸

הפליטון 'קבורת סופרים', שכל המעורבים בו העדיפו לשכוח אותו מקץ שנים, עשוי לשמש אפוא פתח הצצה לרגע חשוב בביוגרפיה הספרותית של ברדיצ'בסקי ובתולדות התקבלותו רבת המעשקים בקרב בני זמנו. היה זה רגע הפרידה של ברדיצ'בסקי מן הסביבה הספרותית המשכילית המזרח אירופית שבה צמח, ערב כניסתו בשערי עולם הדעת והאסתטיקה האירופית. בד בבד היה זה רגע הופעתם של ניצני הרעיונות המרדניים והמהפכניים של ברדיצ'בסקי בסוגיית העבר היהודי, כפי שביטא אותם באופן היולי, מחוספס, צעקני ומכעיס ב'רשות היחיד (בעד הרבים)'. בה במידה יש בפליטון זה עדות על כשרונותיו הסאטיריים המוקדמים של שלום-עליכם הסופר העברי, כפי שהתגלו בשעת משבר, נפילה וראשית התאוששות בחייו, ומילוי אחת החוליות החסרות ברצף יצירתו. מכל הבחינות האלה ראוי בעינינו 'קבורת סופרים' להדפסה חוזרת, שתגאל אותו מתהום הנשייה של גליונות המליץ משנת 1893. המאמר מתפרסם אפוא להלן במלואו, מתוך שמירה על הכתיב המקורי (למעט ניקוד חלקי שנוסף להקלת הקריאה, וכן פתיחה של ראשי התיבות שבגוף הרברים), ובתוספת הערות המבארות שמות עניינים, אישים ואירועים הנזכרים בו.

פוליטון

קבורת סופרים

ג

רשות היחיד (בעד הרבים) מאת מ. ברדיטשבסקי, Stud. Phil., קראקא, שנת תרנ"ב לפ"ק.

– אלדד אחי! השמת לבך אל 'טיטלו'³⁹ של זה, הרשום מפורש באותיות רומיות בשער ספרו? ענין הרואות כי לא באיש פשוט הכתוב מדבר; הפעם לפנינו לא איזה איש בער מפלך פּאָדאָלען או יליד טאָלאָטשין מפלך מאָהילוב, כי אם סטודינט פילוסופיא, ולגבי מבקרים צעירים ממחנים⁴⁰ סטודינט ופילוסוף לאו מלתא זוטרתא היא, והיה כי יתן עינו בנו ונעשה לגל של עצמות. ובכן שמעני יקירי אל נא תשלח ירך אל הנער הסטודינט הזה ואל נעשה לו מאומה להפילוסוף. – הוי מידד, איש הירא ורך הלבב! התדמה באמת ובתמים כי פנים חרדות

לפנינו? הלא זה הוא אנוש כערכנו, אלופנו ומיודענו ברדיטשבסקי מעיר ברשד פלך פאדאליען,⁴¹ ברדיטשבסקי שכבר יצאו מוניטין שלו בהספרות המאמרית. הוא ברדיטשבסקי המולך בעטו מהודו ועד כוש בעל שבע ועשרים ומאה מאמרים ממאמרים שונים, אשר בקרבם יתרוצצו חקירות ודרישות, הערות והארות על דבר התסיסה הגדולה בימי מרד הצרפתים⁴² ושאר התסיסות שבעולם הישראלי בפרט וכל העולמות בכלל. הוא ברדיטשבסקי שהיה נאה דורש בשכבר הזימים ביבת המדרש' שלו הנלוה לאוצר הספרות⁴³ בתור מנה אחת אפים, וכותלי בית המדרש זה כבר הוכיחו לנו מה מהותו וטבעו – ובכן הלא אנשים אחים אנהנו, ומה כל החרדה אשר חרדת? וכי בשביל שהוא עומד כעת במחיצת סטודינטים ופילוסופים בברסלוי הפסיד חלילה ונשתנתה צורתו הספרותית הברשדית? התאושש והתעודד, אחי מידד! חזק ואמץ! נאזור נא כגבורים חלצינו, ומרשות מרנן ורבנן ורבותינו הקוראים נרהב עוז בנפשנו להכנס בקומה זקופה לתוך 'רשות היחיד' של זה ומורא לא יעלה על ראשנו, כי שלוחי מצוה כמונו אינן נזוקין...

רבותינו, מה דמות נערך ל"רשות היחיד" של ברדיטשבסקי, ומה טיבו של עובר זה? לנגד עינינו לא ספור ולא חזיון, לא שיר ולא מליצה חידות, גם לא מאמר ולא בקרת, כי אם מין כורך, תערובות של ספור וחזיון ושיר ומליצה וחידות ומאמר ובקרת ושומין ובצללים ופלפלא חריפתא תהו ובהו – תסיסה ואנדרלמוסאי שאין דוגמתן בעולם הספרות! הנה ערב רב עולה לעינינו, שאן אלפי קולות, כקול מחצצים מכין משאבים, מהירשים את אזנינו, רעם ורעש, כדורים ולפידים, דם ואש ותמרות עשן! – ובשלמי ובשלמה כל הסערה הזאת? ברדיטשבסקי פקח את עיניו וירא שערוריות במערכות ישראל ויתרונן כגבר מיון, עלה עשן באפו ויו קצפו מפיו, כדודי אש מעיניו התמלטו – והנה הוא עולה כארי מסבכו ויוצא לטרוף זרוע אף קרקד, לגזור על ימין ועל שמאל, ולעשות שמות בארץ. ברדיטשבסקי שואג, מי לא יירא? מיכה יוסף יורה זיקים חצים ומות, מי לא יחרד?

צא ולמד מה בקש הפילוסוף הברשדי? שפרעה לא גזר אלא על הזכרים בלבד, וברדיטשבסקי בקש לעקור את 'הכל בכל מכל כל', לנתוש ולנתוץ, להרוג ולאבד, לשבר ולמגר – ועל מי לא עברה רעתו ביום עברה? מן הארז אשר בלבנון ועד האזוב אשר בקיר, מן הנדיבים הגדולים הברונים ועד חובשי בית המדרש היושבים לפני ד' אחורי התנור והכיריים, מן האדונים המו"לים ופליטת סופריהם ועד כל קהל עדת הקוראים אנשים נשים וטף – כלם יעברו כבני מרון תחת שבט זעמו, ולכלם יחלק חבלים באפו, ובחרונו יבהלמו, ארור אפו כי עז! ואם לא תדעו לכם, רבותינו, במה כחו גדול ובמה יעשה גבורנו זה את כל הגבורות והנפלאות בימים האלה בזמן הזה – צאו לכם בעקבי שמשון הגבור. שמשון הגבור בצאתו לעשות נקמה בגוים, מצא לחי חמור טריה, וישלח ידו ויקחה ויך בה אלף איש, וילך תמנתה, וידבר במשל וחידות. וברדיטשבסקי, בצאתו לעשות נקמה ביחידים, גם הוא מצא... לא לחי של חמור כי אם חמור גופא. ויחבוש את חמורו וילך ברסלוייה, ויפתח במשל פיו וידבר חידות כהאי לישנא:

"שנים רוכבים על החמור, או שהיה אחד רוכב ואחד מנהיג. האיך הדבר הזה

נורא מאד? וכו'... כמה חקירות ודרישות שטחו לפני בשעה שדנתי לפני רבותי בקרקע? כמה הרים עקרתי לישר הדורים ולברר מי מינייהו עדיף? באיזה רשות נוער החמור?"

באיזה רשות נוער החמור? השאלה הזאת באמת נוראה מאד וקשה. להולמה. ואחרי שהענו הזה מרבה לספר לנו ביציאתו מן ה"חרד" ומודיע בשבטי ישראל נאמנה כי "דר עתה בעליה במערבה רחוק מן החרד מהלך חמש מאות פרסה", ואחרי שהביא לנו תיכף ומיד שיר אחד משירי היינע בהעתקת מאנדעלקערן⁴⁴ כנהוג אצל הפילוסופים הברשדים ומוסיף ומודיע לנו שהוא בקי באגדתא, אשר על כן ירעש לבבו ויכעס תמרורים על הני בריוני ומסיים בקפה של צדקה "אם כל חי וסופה כשולן ואבדון וכו'..." ואחרי כל הכרכורים האלה הוא עומד ומעיד על עצמו בוז הלשון:

"פתחתי בחמור וסיימתי בצדקה... מורי ורבותי הנה חדתי לכם חידה, ועתה האספו ואגידה לכם גם את הפתרון".

על שלשה דברים רגזה הארץ ב'רשות היחיד' של זה: א) על מעשי הצדקה של הבארץן הירש, ב) על חובבי ציון, ג) על סופרי ישראל וקוראיהם.

א) בארץן הירש כיצד?

השאלה הזאת תפתר אצל ברדיטשבסקי בשני דרכים: בדרך המחקר והפילוסופיה ובתמונות ממחזות החיים. בראשונה מפרש לפנינו ברדיטשבסקי כשמלה את יחסו ואיכותו ומכריז ומודיע ברבים, שכיון שהוא "דר עתה בעליה במערבא רחוק מן ה'חרד' מהלך חמש מאות פרסא", לפיכך נשתנו דעותיו, "הקטגור נהפך לסנגור", וברדיטשבסקי נחמץ, כי "אזירא דמערבא מחמיץ"; ואחר כך הוא מגלה אמריקה חדשה וקורא על עצמו: "נער הייתי ולא ידעתי כי הצדקה היא חורבנו של עולם, ונוח לה שלא נבראה משנבראה!" אחרי גלוי נסתרות כאלו ימלא ברדיטשבסקי חמה, ויך הכפתור וירעשו הספים:

"הנני שומע קול תרועה במחנה ישראל, קול מבשר פרשת נדבתו של נקדימון בן גוריון החדש⁴⁵ שזרחה לנו חמתו וכו'... אבל הנני (אנכי ברדיטשבסקי) מתנגד לכל נתינה בידי אדם וכו'... וכל מי שיבא ויאמר לי כי ישראל מוכרח על פי טבעו ותכונתו לחיים מרים ורעים, כי דרכו וטבעו בכך, אקחה את שניו! אבל מסכים אנכי (אנכי ברדיטשבסקי) כי ישראל אינו מוכשר לקבל צדקה וכו'... וכיון שלקחתי לי רשות להגיד, אפסע עוד פסיעה אחת קטנה ואמר אל יצא איש ממקומו!" שמע, ישראל! הכבד ושב בביתך! וכל האומר שצר לו המקום וחיי אינם חיים, אינו אלא טועה; ולא זו בלבד, אלא שברדיטשבסקי יקהה את שניו. - איש לאהליך, ישראל!!!

ובעוד שרגלו האחת של מיכה יוסף עומדת בתחום המחקר והפילוסופיא, רגלו השנית פוסעת פסיעה אחת קטנה בתחום מחזות החיים. הא לכם התמונה הראשונה.

"באחת מירכתי בית בשול לעם אשר לעדת ישראל בברסלוי ישבה אשה עבריה אחת, יצאנית.⁴⁶ עננה הרת תוגה היתה פרושה על פניה השחורים כשולי קדרה ואנחה התפרצה לרגעים מלבה... אנה תלכי? לאמיריקא הדרומית או הצפונית? הנשאלה נבוכה מאד, כי לא ידעה להשיב דבר ולהבדיל בין צפון לדרום ותאמר: היודעת אנכי את דרכי ואנה אלך? הנני מבקשת חתיכת לחם לפי ולפי ילדי, ובכל מקום אשר אמצא את הלחם שם אשב, אם גם בין הרי חשך" – דברי ה"יצאנית" הזאת לא ללמד על עצמה יצאו, אלא ללמד על הכלל כלו יצאו, כלומר על כל ה"יצאנים" וה"יצאניות" שבדור, וברדיטשבסקי שלקח לו רשות ללמד מן הפרט על הכלל, הוא רואה מזאת היציאה היזק גדול ל'חוגנו הרוחני', והולך ו"מסביר" לנו כי סכנה רוחנית מרחפת על ראשם של "האנשים האלה אשר החלו ללחך פנכי מכתבי העתים ועוזבים את כל רכושם הרוחני וממהרים לצאת"... וכיון שנגע בעל החידות הזה בקצה עטו בכתבי העתים, לא יכל התאפק ויוסיף להטיף במשל ומליצה כדרכו:

"אומרים אמור על הסינים, כי נותנים הם את כל כספם וזהבם בעד מעשי צעצועים מכלי זכוכית אשר יביאו להם בני מערבא, כי אינם יודעים כלל מה טיבם. אוי לי אם אומר, כי הסינים מבינים יותר בכלי זכוכית מאשר העם שלנו בכתבי העתים!"

– אחי אלדד! הראית מימך סופר מדלג על ההרים מקפץ על הגבעות כזה? אין בית המדרש בלא חרוש!

– אל תאמר ראה זה חרש הוא, מידד אחי, יען "אין כל חרש תחת הלכנהו", כבר יש לנו בספרתנו סופר אחד, אשר גם 'דלוגיו' עליו אהבה, ושמו פ.,⁴⁷ ואין בין פ. לברדיטשבסקי אלא שזה יש לו גם כשרון טוב, ולזה האחרון יש רק חוצפה יתירה ותו לא מירי.

אבל נחזור לעניננו הראשון ונראה את מעשי צעצועיו וכלי זכוכית אשר הביא לנו, להסינים העברים, בן מערבא זה: "לכל עם ועם – יאמר ברדיטשבסקי – יש מחלקות בין הקוראים וכו', אבל אצלנו הקוראים החדשים חובשי בית המדרש שאין להם מושג כל שהוא מהליכות העולם"... אם כן תחשבו למשפט שהקוראים שלנו הם החיבים ב'צרה' זו? שגיתם! לא בהקוראים הכותב מדבר, אלא בהמו"לים והסופרים, או, בלשון נקייה, בהג'ט'ין שלנו. "מה המה הג'ט'ין? שואל ברדיטשבסקי בענין ומשיב כהלכה – הג'ט'ין שלנו קבוצת עצות של שטות, דברים שאין להם שחר וכו', דברים היוצאים ממוחם של הסופרים הנערים וכו' ועמא פוזיא שומע בדחילו ורחימא את דברי הג'ט'ין הללו ויוצא"... אם כן תדמו שהג'ט'ין רק הן בעוכרנינו? שגיתם! לא הג'ט'ין ולא הסופרים ולא הקוראים אלא העם בלבד ומקור דלותו, כאשר יואיל לבאר לנו המחבר במשל ומליצה כדרכו בקדש: "ראובן חיב לשמעון מנה וללוי מאתים, ובתו הגיעה לפרקה, ובנו דורש שכר למוד, גגו של ביתו רעוע, וחלונותיו שבורים, ורב שמגר בן ענת, פרנס הקהלה⁴⁸ דורש ממנו את המס ביד חזקה. ממון רב דרוש לראובן דנן, ממון קרה, ומאין יקח לו את כל השלל הזה? המן הגרן או מן היקב? אם כן תוציאו משפט שכל הצרות הבאות והמתרגשות לבא עלינו הן רק בגלל שמעון ולוי, או בת ראובן שהגיעה לפרקה, או רב שמגר

בן ענת? עוד הפעם שגיתם! לא שמעון ולוי ולא בת ראובן הבורגת, ולא שמגר בן ענת, אלא הבארָאן הירש בכבודו ובעצמו, כאשר יוסיף לברר לנו ברדיטשבסקי במשל ומליצה כדרכו בקדש: "הנה הוא (ראובן) עובד במוחו יומם ולילה איך למצוא כסף, ושם בכרכי הים נותנים לו דירה נאה ופרה טובה ושורים טובים, והכל בחנם על-ידי אותו הבארָאן הירש קרובו של מונטיפיורי; הישב במקום הצר? האם לא יצא גם הוא לאכול את הענבים ולשבת על אדמתו?" אם כן הקולר תלוי רק בצוארו של אותו הבארָאן הירש קרובו של מונטיפיורי? שגיתם, רבותינו, שגיתם! השלטון הוא רק בעוכרנו! "השלטון התקיף והחותר חקים ומועדים, השלטון אשר על פיו ישקו כל הקולוניסטים". ולבעבור תת לנו מושג נאמן מחיי האכר בכלל, יפליא ברדיטשבסקי לתאר לנו בשלל צבעים תמונה חיה כזו: "האכר נוסע בעגלתו העירה ובדרכו ימצא אילן יפה על צדי הדרכים, מיד הוא יורד מעגלתו ולוקח לו את הגרזן, מקצץ את הקוף ויביאהו הביתה וכו'... אך מה יעשה אותו אכר האנוס על-פי השלטון לצאת השדה למרות חפצו? היעבוד בנפש חפצה?... היזרע ברנה בעת שכל מחשבותיו נתונות אל העץ?... אם כן כל הרעה בשל מלחמת השלטון והעץ? שגיתם, שגיתם, שגיתם! לא השלטון גם לא העץ, אלא האדמה אם כל חי; ארורה האדמה בפי ברדיטשבסקי, המשליך עליה שקוצים, כיד ה' הטובה עליו, ומבטלה כעפרא דארעא ממש, וישוה לנגדנו מחזות איומים ונוראים מחיי העובדים האובדים "בעת אשר הגשם שוטף, והקור מרעיש את כל מיתרי העצבים, בעת אשר הרגלים היחפות נגפות בשני הסלעים, והמנעלים עומדים מוכנים רק לימי שבת ומועד... ואיך יתפלצו לראות את נשותיהם הרכות והענוגות נושאות כדי מים על שכמן בעת שכרסן בין שניהן"... אוי, מה היה לנו! קראו למקוננות ותבאנה: המנעלים עומדים מוכנים רק לימי שבת ומועד, והגשים הרכות והענוגות נושאות כדי מים על שכמן! ומי הוא זה שישליך את נפשו מנגד וישלח אפוא את ידו לאחזו בעבודת האדמה המקברת את בעליה? אבל... צהלו ורונו, עובדי האדמה: ברדיטשבסקי מחי ומסי, ממית ומחיה; בעוד ענן וערפל כסו השמים ולילה פרש כנפיו על הארץ ויאמר ברדיטשבסקי יהי אור ויהי אור – ולנגד עינינו תמונה אחרת, תמונה משונה מן הקצה אל הקצה: "הנה באו ימי האביב, חג לכל היקום, להטבע וגם להאכר העומד על יד ביתו הלכן וישמח למראה האילנות דמלבלבי, ילדיו היפים מרקדים על יציע הדשא הירוק ורעיתו היושבת על האסקופה ומיניקה את התינוק השוכב בחיקה מראה לו פנים שוחקות. החמור נוער, הסוס דוהר וגם הוא מכה בחליל"... ובכן העם ההולכים בחשך ראו אור גדול והשמחה במעונם. החמור נוער, הסוס דוהר וברדיטשבסקי מדלג ומקפץ...

אך אל ישמח ישראל אלי גיל כעמים, קול דודנו ברדיטשבסקי הנה זה בא, מדלג על ההרים מקפץ על הגבעות וקסמים בידיו להפוך אור לחשך – והרי תמונה אחרת תחלף לנגד עינינו: "אבל הסו! שם ילך פקיד המושבה לאטו, ילך לבקש לו סוכנת ולא ישבע רצון בראות אחד האכרים דרכו ותהלוכותיו, ועליו לשוב לאחוריו, האם לא יחרוק שן על האכר המפנה לבו לבטלה? האם לא ישמור לו איבה בלבו לנקום נקמתו ממנו לעת מצוא על כי הפריעו מתענוגי לבבו?".

עתה אחרי כל החקירות והתמונות, הרלוגים והקפיצות והפסיעות הקטנות

והגדולות, בוראי ברור לכם כשמש בצהרים לאיזה "צד" נוטה דודנו זה, מה חפצו ומגמתו ומאי קא משמע לן ובאיזה רשות נוער החמור. ואם עדיין לא ברור לכם, הטו אזנכם והקשיבו לדבריו: "מורי ורבותי! אינני עשיר כקרח, גם לא כרבי אלעזר בן עזריה, רק כר' חנינא בן דוסא, ובכל זאת הנני נשבע לפניכם, כי לו נתנו לי את ממונו של קרח ואת רכושו של ר' אלעזר בן עזריה, לו גם מלאכי השרת בכבודם ובעצמם צלו לי בשר וסננו לי יין, כיון שראיתי אימת פקיד עלי, מיד הפקרתי את כל נכסי ואברח משם, כברוח איש מפני הארי ותינוק מן החדר!"... בקיצור ברדיטשבסקי, עני ורוכב על החמור, מלא כעס וחמה על הבארזן הירש ועל כל העולם ונוהם עלינו כנהמת ים. ובכן מצאתם את החידה באיזה 'רשות' נוער החמור.

(ב) חובבי ציון כיצד?

בלעם בנו בעור שתום העין יצא מפתורה ויחבוש את אתונו וילך לקלל את ישראל, ומיכה יוסף ברדיטשבסקי יצא מברסלוי ויחבוש את חמורו וידלג ויקפץ לחרף ולגרף את קהל חובבי ציון המלחכים את כל סביבותיו כלחוף השור. – ומה בין בלעם לברדיטשבסקי? שוזה הביא ברכה תחת קללה וזה מביא קללה על קללה ותוכחה על תוכחה. מה אָקוב ומה אזעום? שאלות כאלו אינן נצבות לשטן על דרך המקלל הזה; הןא באחת: "הנה קלל לקחתי" – ומי ישיבנו?

ויפתח ברדיטשבסקי במשל פיו כבלעם בשעתו ויאמר: "הידעת את טאָלסטאָי? הידעת את מחשבות האי גברא רבא? הידעת כי חפץ הוא לעקור את הכל?" – אלדר מחמד נפשו! מה החלום הזה? הגם ליעו ניקאָלאיעוויטש טאָלסטאָי ב'חובבי ציון'?

– אל נא מידד! למה תהי "נתפעל" על כל מדרך כף רגל? הלא פי ברדיטשבסקי המדבר אלינו, וקסם על שפתיו לקרב את הרחוקים. אצלו לא רק אינש באינש אלא גם טורא בטורא פגע.

ובכן הידעתם את טאָלסטאָי? "אומרים עליו (על טאָלסטאָי) כי פעם אחת התיצב לפניו אחד מסופרי כתבי העתים וכו', ושאלהו אותו סופר בתמיה: והלא ישנם שני מינים זכר ונקבה? איננו חפץ! ענהו טאָלסטאָי, איננו חפץ כי יהיו שני מינים, די די לו במציאות מין אחד!" כה אמר טאָלסטאָי.⁴⁹ אבל הידעתם את ברדיטשבסקי? ברדיטשבסקי אומר: "אינני חפץ במציאות הדברים הנמצאים! הימצא אי-חפצי זה חן בעיניך? כל עולמו של ישראל מתנוועע בתנועת הישוב זה עשרת (עשר) שנים, הללו דורשים בשבח התנועה והללו בגנותה, עד כי נצחו האראלים את המצוקים וישראל הטה את ראשו כלפי מזרת וגם האנשים שדעתם צלולה עליהם ורחוקים מדמיונות שוא חשבו למצוא בתנועה הזאת איזה ממש"... אולם ברדיטשבסקי אינו חפץ במציאות התנועה הזאת, וטעמו ונמוקו עמו, ו"טוב טוב לו כי ישבו בני ישראל בארצם איש תחת גפנו ותחת תאנתו" מאשר ילכו לארץ ישראל, וטעמו ונמוקו עמו, כי הידעתם את טאָלסטאָי? טאָלסטאָי איננו חפץ במציאות שני המינים וברדיטשבסקי חפץ במציאות הגפן והתאנה בכל תפוצות ישראל ואינו חפץ בשום אופן במציאות ישוב ארץ ישראל – ומי יקשה אליו וישלם? "הידעתם את מחלת

המעים ומחלת הראש? – כה יוסיף ברדיטשבסקי להקיפנו בשאלותיו – הנני שונא את מחלת המעים, כלומר את האנשים החולים במחלת המעים, וטעמו ונמוקו עמו, כי קשה להבחין בין חולה מעים לשאינו חולה מעים, כמו שקשה להבחין בין אוהב עמו לאשר לא אהבו, וברדיטשבסקי איננו חפץ במציאות אי-אדהבת העם, "וכל האומר אינני אוהב את עמי אינו אלא בדאי... גם אנשים כלודוויג גייגער⁵⁰ וסיעתו שרבים הוציאו מגבול ישראל על מעלם בהשונימומוס, גם הם אוהבים את עמם"...

הידעתם את מחלת הראש? אנחנו, אלדד ומידד, שונאים את מחלת הראש, כלומר את הסופרים החולים במחלת הראש – אבל הידעתם את רבי עקיבא? גם ברדיטשבסקי מסכים עליו שהיה "נהירא ליה שביליה דאגדתא במדה יותר גדולה וכו' ובכל זאת גערו בו חבריו בנזיפה: עקיבא מה לך אצל אגדות כלך לך אצל נגעים ואהלות וכו', ואתם (חובבי ציון) תלכו לשמוע תורת החיים, תורות המסורות רק ליושבי קרנות וכו'..." ובכן ברדיטשבסקי גוער בנזיפה בחובבי ציון ההולכים לשמוע תורת החיים מפי אחרים ואינם עולים לרגל לכני עליה במערבא לבקש תורה מפי סטודינטים ופילוסופים שנהירין להם שבילי דברסלוי כשבילי דברשד ויש להם עסק גם אצל אגדות גם אצל נגעים ואהלות... אבל הידעתם את ברבש⁵¹ "מעשה בועד האשרות⁵² – כה יספר לנו ברדיטשבסקי במשל ומעשה כדרכו – ששאלו לפניו בשם חברי הועד הפועל ביפו אם ישימו להם ליועץ את ברזילי, בקשו למנותו, אך פקח אחד היה שם וברבש שמו, ויען ויאמר: "הועד שביפו הוא גופו יועץ ואנו נשים יועץ ליועץ. מורי ורבותי הנני (אנכי ברדיטשבסקי) מתודה לפניכם כי שונא אנכי את היועצים וכל כת דילהון..." רגזו ואל תחטאו! ברדיטשבסקי שונא את היועצים וכל כת דילהון, ומי יוכל לרזן עם התקיף הזה? ולא יועצי ארץ ישראל בלבד שונא ברדיטשבסקי, אלא שגם אתרוגי ארץ ישראל שנואי נפשו המה, כי בעוד הוא מתוכח עם ברבש והנה זה בא ליליענבלום לקראתו ואתרוגי א"י בידו: וירא ברדיטשבסקי את ליליענבלום ואת אתרוגי ארץ ישראל,⁵³ וישא את משלו ויאמר: "אתם הסופרים והבלברים, הדורשים והמדברים, אשר נפשכם גחלים תלהט ובהגיגכם תבער אש, הגידו לי מה כונתכם? מה חפצכם? הנני תופש בבגדכם ואיני מניח לכם ללכת מזה עד שתאמרו לי מה חפצכם וכונתכם? וכו'. במה לקח התוגרמי הפרא את לבבכם? מה מצאתם במצנפתו האדומה ומכנסיו הרחבות (הרחבים)? הגידו לי השיבוני!"...

רבותינו! נעזוב נא לעת עתה את התוגר הפרא במצנפתו האדומה ומכנסיו הרחבים תועבת ברדיטשבסקי ונשוב לחובבי ציון, אשר גם הם תועבת נפשו המה. אמנם מלחמה לו לברדיטשבסקי עם "החובבים" האלה ובצאתו לאסור מלחמת-מצוה זו לא יסתפק במיעוט, והולך ודורש ודורס וטורף ומזיק ומקרר ומפוצץ ומפצץ את כל נושאי דגל הרעיון של ישוב ארץ ישראל וכל מאן דעסקין בו, וכיון שנתנה רשות למשחית זה 'ברשות היחיד' שלו, לקח לו קרני ברזל לנגח בהם את כל עובר ושב וכל יושב בטת, ואינו מבחין בין קודש לחול, בין אור לחשך, בין יום השביעי לששת ימי המעשה... והולך ומונה "שבחם" של חובבי ציון בפניהם ואומר: "מורי ורבותי וכו'... הכא לא בקדושים רק במתקדשים עסקינן... הכא בפוחזים

עסקינן... הכא במלמדים ונערים עסקינן... הכא בעניים שקרנים עסקינן... הכא בתגרנין עסקינן... הכא ברמאין עסקינן... ואידך זיל גמור!... בקצור כלל זה נקוט בידך: רוב גנבי ישראל המה, וחובבי ציון כלם מתקדשים, פוחזים, מלמדים ונערים, עניים, שקרנים, תגרנין, רמאים – ואידך זיל גמור!... איש היה באשדות ופינסקער שמו (ז"ל), והיה האיש ההוא חובב ציון; שמע מינה...

ישנו בעיר הבירה סופר לאומי דגול מרבבה, ובוקי בן יגלי שמו, ובשם חובב ציון ידגול גם הוא; שמע מינה...

הרב הישיש עזריאל הילדסהיימר היושב על מדין בעיר המעטירה ברלין עוסק בצרכי ישוב ארץ ישראל זה רבות בשנים; שמע מינה...

בעיר העליזה פריז הכהן הגדול מאחיו, הוא צדוק הכהן, דבריו חוצבים להבות אש אהבה לארץ קדומים; שמע מינה...

גם שר האלף גולדסמיד בלונדון, היושב כעת בארגינטינא, גם הוא לבו ונפשו לציון; שמע מינה. – הקצור, השמר לך, רבנו הקורא ושמור את כיסך, פן תפגוש חלילה בדרך את אחד מחובבי ציון כרילף, סאלוואדאָר, מאָנטאגני, אביגדור, בירנבוים, מהליויער, מרגלית, מוזא"ה, וויסאָצקי, מיידאנסקי, אחד־העם* וכו' וכו' – ברח דודי ודמה לך לצבי, אל תבט אחריו, כי הידעת את טאָלסטאָי? טאָלסטאָי איננו חפץ במציאות שני המינים. הידעת את ברדיטשבסקי? ברדיטשבסקי איננו חפץ במציאות אנשים כשרים ונקיי כפים בתוך חובבי ציון, כי הכל חשודים בעיניו ואין צדיק בארץ.

מעשה בחצוף אחד ממין השקצים הידועים שכשהיה בא לבית המדרש ורואה שני אנשים עברים נצים, מיד רתח רתיחה גדולה ותצלח עליו רוח ה' ויפשוט את זרוע ידו בהתלהבות עצומה ויגזור על ימין ועל שמאל. אולם החצוף הזה חשף ידו רק כדי אמות של בית המדרש, והחצוף הפילוסוף שלנו מוכן ומזומן להראות נחת

* אין כלל שלא נאמר בו חוץ; גם ברדיטשבסקי ברוגז רחם זכר, ובבאו בכשיל וכליפות לתוך מחנה חובבי ציון ויך בהם מכה רבה, פגש בה' אחד העם, וכשמעו מפיו את האמת מארץ ישראל ש'אדמת ישראל ברזל', מיד הגיד שבחו בפניו, וה' אחד העם הוא האחד והמיוחד שפגיעת ברדיטשבסקי לא היתה רעה בו, ורק אותו השאיר לו המלאך המשחית לפליטה גדולה. – צר לנו עליך, מעינו יהמו לך, אחד העם האַמלל!...

אלדר ומידד.

הערה להערה: מששנו וברקנו בכל חורי האמת מארץ ישראל של ה' אחד העם ולא מצאנו שם שהאדמה ברזל; תחת זה מצאנו בה כדברים האלה: "עוד לא נס לחת (של אדמת הקודש) וככה אז כחה עתה לתת חיים ואשר לרבות בניה אשר ישובו אליה בלב שלם ובימים חרוצות יעבדוה". (אמת מארץ ישראל, המליץ No. 125 שנת תרנ"א) ועוד דברים כאלה. האמנם צדקו האומרים כי ארץ אבותינו אוכלת יושביה? האמנם רק לשוא יתרוש התורש וזרע הזרע שם ומאומה לא ישא בעמלו? חלילה! גם בארץ ישראל כבכל הארצות, עובר אדמתו ישבע לחם... (אמת מארץ ישראל, המליץ No. 131 תרנ"א).

אלדר ומידד.

זרועו ואגרוף רשע בכל מקום שהוא, ואך לשוא הוא מרבה לספר לנו ביחוסו "שהורתו ולידתו בקדושה", וכי בימי חרפו היה בין תופשי תורה בוואַלאַזין, כי מלבד זה היינו יודעים שהורתו ולידתו בקדושה בין החומות של בית המדרש, ומי שאכל שום בברשד וריחו נודף חוזר ואוכל שום גם שם בעליה במערבא וריחו נודף באף כל הבא ל"רשות היחיד" הזאת. "ההגדה מספרת - כה יאמר ברדיטשבסקי במשל ומליצה כדרכו - כי עוג מלך הבשן, בשעה שיצא להלחם עם ישראל, עקר טורא בר תלת פרסי ובקש להטילו על ישראל. לו חוננתי בכחו של עוג מלך הבשן, לו יכלתי לעקור הרים, אז הטלתי אותם על בעלי הרשעה (כלומר על חובבי ציון מלבד "אחד העם" הנשאר לפליטה) וכל כת דלהון. אבל עכשיו שאיני יכול לעקור הרים, אשליך עליהם את נעלי!".

בכל מקום שאתה מוצא גדולתו של האדיר בעליתו שם אתה מוצא ענוותנותו. ברדיטשבסקי המקרקר והמפצפץ, עוקר הרים וטוחנן זו בזו, כלום תש כחו מלעקור איזה הר ולהטילו על ראש חובבי ציון עם חרמו? אבל ערום הוא הפילוסוף הזה מכל חזית השדה, ובלי ספק יודע צדיק כח רגלו ונעלו. לא לחנם יסיים ברדיטשבסקי, תיכף אחרי "שירת צפרים ונשיקת יונים"⁵⁴ של פ. במשל ומליצה כדרכו: "מורי ורבותי! שאלה אחת יש לי לשאול מאתכם: הנה לפניכם רגליו בנעליו. הגידו לי מי נברא בשביל מי? האין זאת כי הרגל בשביל הנעל?".

תורתנו הקדושה מעידה על ישמעאל אבי התוגר שהוא היה פרא אדם וידו בכל. וכל באי ל'רשות היחיד' הזאת יקומו ויעידו על ברדיטשבסקי, שאפילו הוא שונא תכלית שנאה את התוגר ביחד עם מצנפתו האדומה ומכנסיו הרחבים, בכל זאת כל מה שיש בישמעאל 'פרא אדם וידו בכל' יש בברדיטשבסקי... ואין בין זה לזה אלא שלזה יש מצנפת אדומה ומכנסים רחבים ולזה יש רגל, שאותה הוא פושט, ונעל שאותה הוא משליך על חובבי ציון (לבד אחד העם הנשאר לפליטה). ובכן ישליכו נא חובבי ציון את כסף הקדשים שכחשו ושמו בכליהם לבא בנקרות הצורים ובסעיפי הסלעים מפני פחד ברדיטשבסקי ומפני הדר גאון רגלו ונעלו בקומו לערוץ ולפוצץ ולקרקר ולפצפץ!

הידעתם את טאָלסטאָי? הידעתם את ברדיטשבסקי? הידעתם את רגלו ואת נעלו? ראו כי רעה נגד פניכם! הנה ברדיטשבסקי פושט את הרגל! הנה הוא משליך את נעלו! הס מפניו כל אשר נשמה באפו!...

ג) ספרות ישראל כיצד?

"אמרו עליו על אותו חסיד מאנשי מעשה - כה יאיר פתח דבריו בחלק השלישי של 'רשות היחיד' - שמעולם לא מצאו אדם בשוק, לא ביום ולא בלילה וגם לא בשעה שאינו יום ואינו לילה, ורק בעלות השחר קודם נץ החמה היה מתעטף בטליתו ומטייל בעיר ועושה כל צרכיו". זה המשל. והנמשל ברדיטשבסקי בכבודו ובעצמו כמובן... אותו חסיד היה עושה כל צרכיו בשעה שכל העולם ישן, וברדיטשבסקי בעליתו במערבא בשעה שכל העולם ישן אינו עושה כל צרכיו, ורק "לוקח לו את פָּרנע להגות בו". הידעתם את ברנע? אכן גדולים מעשי ה': "מה שיש ביבשה יש בים, מה שיש באומות העולם יש להבדיל בישראל. להם יש ברנע ושמו

לודוויג, ואצלנו גם כן יש מיכה יוסף והוא פרא אדם! "ברנע היה מחאה גלויה נגד השקר והתרמית, נגד הרקבון שבחיים, ועל כן הועיל להחיים יותר מששים רבוא חוקרים". ומיכה יוסף בעל הרגל והנעל הוא מחאה גלויה נגד 'בכל מכל כל' יותר מששים רבוא פראים. אמנם מודה ברדיטשבסקי שכבר היה לנו בן אדם כזה, "איש אשר נלחם, שלל, התנגד, רדף, צעק ובכה עד טפת דמו האחרונה, איש אשר בכחו וגבורתו הניע אמות הספים – האיש הזה היה רבי יעקב עמדין". ואותו יפליא ברדיטשבסקי לתאר בחרט אמון ובצבעים נמלצים, כיד מליצתו הטובה עליו, למשל: "הוא היה הראשון שהכה בפטישו על סדן ההזיה וכו'... בהתלהבות אמתית וכו'... וגם הוא היה הראשון שצנץ את האמבטי"..." וכאן מצא ברדיטשבסקי מקום להתגדר בו ולהראות את כחו הגדול בחקירת דברי הימים, ויוסף לאמר: "ולו היה (ר' יעקב עמדין) בימי שלמה, אז היה יכול בכחו להניע את כל העולם המדיני כירבעם בן נבט"..."

– הגידה נא לי אלדד שאהבה נפשו! הלא גם אתה חקרן הנך לכשתרצה. הודיעני נא בטובך, מה היה יכול ברדיטשבסקי בכחו לעשות לו היה למשל בימי מתושלח, בימי אחשורוש ווּשְׁתִי או לכל הפחות בימי התסיסה הגדולה של מרד הצרפתים האחרון?

– הנח לי מידד, חלוש עצבים אנכי היום! וראשי עלי כגלגל מהמון חקירותיו של ברדיטשבסקי! על הראשונים אנו מצטערים, ואתה בא להוסיף עליהם!

ובכן נחזור לענייננו הראשון. מה ענין ברנע ור' יעקב עמדין לכאן? ללמד ששני בעלי שלילה היו בעולם, ועכשיו בימינו לעינינו עלה גם השלישי על הבמה לדרוש בשלילה, ללחום, להתנגד, לרדוף, לצעוק ולבכות עד טפת דמו האחרונה ולהניע אמות הספים של ספרותנו. מובן מאליו שגם במדור השלישי הזה לא נסוג אחור ברדיטשבסקי משיטתו וסגנונו אפילו במלא שעל, והרי הוא מגבב דברים, זורע כלאים, חורש בשור וחמור ומרכיב מין בשאינו מינו, פותח בחמור 'ברשות היחיד' ומסיים בשפיון עלי דרך, הכל כדבעי. וכשם שהראה לנו בקיאותו וחרירותו בשאלה הראשונה על דבר עבודת האדמה ויוכיח בדברים ברורים ונאמנים מה העבודה הזאת לנו: בתחלה לגנאי ואחר כך לשבח, וכיון שהגיד שוב חוזר ומגיד לגנאי וחוזר חלילה, כך הוא דורש כמין חומר לכמה פנים גם זאת שאלת הספרות, שגם היא בידו כחומר ביד היוצר: ברצותו מפיץ וברצותו מפוצץ, ברצותו מריץ וברצותו ירוצץ, ברצותו מדלג וברצותו מקפץ... בראשית הוא 'מכה בפטישו על סדן' כל ספרותנו וסופריה שבזמננו ומבטלם בהבל פיו כעפרא דארעא; והולך ומונה את מערכות הסופרים המהירים בעלי כשרון ובעלי רגש, "סופרים שקולם נוקב ויורד עד תהום לבנו ורוחנו" שהיו לישראל בשכבר הימים, לדוגמא: "הנה לנו בלטר (וואַלטער) חרש בתמונת ערטער למלחמה וסביב התוליו נשערה מאד... מי מאתנו איננו זוכר את שירי מיכ"ל אשר בהם נדמה לשמוע את קול היינע העברי?... מי לא יזכור את קבנר (קאָוונער), סמאָלענסקין, צווייפעל, פרייהליך וכו'... ועתה? עתה כל כחה של ספרותנו רק להשמיע על השקלים... וספרותנו בכלל היא ספרות פרוצה ושבורה ורצוצה, ספרות יורדת ונופלת, קטעת וכושלת, חלושה, מצומצמת, הסכמיית, ספרות נפוחה, עניה ושפלה מוגבלת וצרה (צריך

לומר בנשימה אחת. אלדרד ומירד). או, להגיד את האמת במלואה, ספרות בדאית ושקרנית, ספרות שאינה במציאות כלל!

אולם עדיין לא אבדה תקות ספרותנו. אנחנו כבר הסכנו לראות את ברדיטשבסקי מחי ומסי, ממית ומחיה, מרים ומשפיל, שמאלו דוחה וימינו מקרבת, וגם הפעם הוא מראה פנים שוחקות לספרותנו העלובה, והרי הוא ממטיר עלינו שאלות כדרכו וסגנונו הנפלא: "הידעתם את אברמוביץ?... הידעתם את קנטר... הידעתם את אטלס?... את הר-שלום?... את פרישמאנן?... הידעתם את ר' דוד כהנא?... הידעתם?... הידעתם?... אנה פנו, אנה הלכו להם כל סופרינו אלה?" היוצא לנו מזה, שסופרים יש לנו ברוך השם די והותר, רק השאור שבעיסה מעכב, כלומר חסרון פרנסה, כי 'הכל עומד על הלחם', אומר ברדיטשבסקי וממשיל משלו כדרכו: "הנה באים אנשים שונים וצועקים מרה על עמיל זאָלא (הידעתם את עמיל זאָלא?) וחבריו המטילים זוהמא בספוריהם, אבל מה לנו ולהמחאה הזאת אם זאָלא וחבריו יושבים אתכתקי דדהבא?"⁵⁵ משל למה הדבר דומה? מעשה בשני אחים, שהיה אחד עשיר כקורח והשני גם כן צולע על ירכו... היוצא לנו מזה, שיש לנו גם עתה סופרים, אלא שמעכב 'הא לחמא עניא'...

אבל נעזוב נא את עמיל זאָלא וחבריו היושבים אתכתקי דדהבא ונדלג אחרי דלוגי רעיונותיו של ברדיטשבסקי: "יודע אנכי באיזה מבט רגילים אנחנו להביט על המקבלים בארצנו וכו'. התאמינו לי כי הללו שבאים ללמוד ולהשתלם ביפיותו של יפת, לומדים משניות ואומרים קדיש בעבור אחיהם האשכנזים והצרפתים שאינם בני תורה? התאמינו שגם בין למודי חכמה אלה יש מקום גם לתקוני ליל שבועות? – והספרות מחשה ואינה משתדלת להסיר מכשול מהעורים. הזאת היא ספרות?"... מה נורא הדבר הזה! טודינטיים לומדים משניות, פילוסופים קוראים תקוני ליל שבועות, והספרות מחשה, אות היא לעולם כי ספרותנו היא פרוצה, שבורה ורצועה, יורדת ונופלת, קטעת וכושלת, חלושה, מצומצמת, הסכמיית, נפוחה, עניה ושפלה, מוגבלת וצרה, בדאית ושקרנית ושאינה במציאות כלל...

אולם אחרי התמונה המעציבה הזאת ישתדל ברדיטשבסקי לבדח מעט את דעת הקורא במשל ומעשה כדרכו: "מעשה באדם אחד שנדר הנאה מבת אחותו, באה לפני רבי ישמעאל וכו'. באותה שעה בכה ואמר בנות ישראל יפות הן, אלא שהעניות מנולתן וכו', האם לא נוכל גם אנחנו לאמר: בני ישראל בעלי כשרון הם, רק שמחלת הכתיבה מנולתם?" היוצא לנו מזה שיש לנו סופרים בעלי כשרון, אלא שמחלת הכתיבה מנולתם, והמחלה הזאת "משיאה אותם ללכת בעקבי ר' יעקב רייפמאנן, בעוד שלנו דרושים אנשים כריסער ואָרשאנסקי" (ואנשים כברדיטשבסקי...) כאן פוסע ברדיטשבסקי "פסיעה אחת קטנה" ואומר: "חיים אנחנו! בני אדם אנחנו! אבר מן החי! הבו לנו חיים! וכו'..." היוצא לנו מזה שיש לנו ספרות, אבל אין בה אבר מן החי... וברדיטשבסקי פוסע "עוד פסיעה אחת קטנה" ודורש כדרכו: "טאָלסטאָי (התזכרו את טאָלסטאָי?) איננו חפץ כי מין האנושי יעמוד על שני מינים זכר ונקבה ודי לו באחד... אבל אנחנו משננים תורה רק להבנים, ספרותנו לובשת רק כלי גבר ולא תדע כלל את הנשים"... ותוך כדי דבור

יהפוך ברדיטשבסקי את פניו מהנשים כלפי היחסנים המה האינטליגנטים שלנו ואומר: "האם בשביל היחסנים האלה הקשים להעם כספחת נכתוב?... הידעתם מה זאת יחסנות? אנכי (אנכי ברדיטשבסקי) הייתי אחד מהם והמונם ועל כן הנני (הנני ברדיטשבסקי) שונא אותם תכלית שנאה! וכי"... היוצא לנו מזה שספרותנו אינה לובשת שמלת אשה ואנחנו אין אנו צריכים לכתוב בעבור היחסנים שברדיטשבסקי הוא אחד מהם ואשר על כן הוא שונא אותם תכלית שנאה... אולם הננו פוסעים "עוד פסיעה אחת קטנה" עם הפוסע הזה, המגלה לנו עמוקות, למען דעת שכל רז לא אניס ליה, היינו: "שיש מפקפקים בעיקרא דדינא, כלומר בתועלת הספרות" ומסיים בכי טוב, לאמר: "מורי ורבותי! עוד דבר לי אליכם לפני פטירתי (נבא ולא ידע מה נבא... אלדד ומידד) הנכם חפצים לברוא יש מאין, אך לא, גם החפץ אין בכם! וכי"..."

היוצא לנו מכל ה"יוצאים לנו מזה": שהיתה לנו ספרות, כלומר שיש לנו ספרות, אבל סופרים אין לנו, כלומר שיש לנו גם סופרים גדולים, אבל הכל עומד על הא לחמא עניא ועמיל זאלא וחבריו יושבים אתכתקי דדהבא, בעת אשר הסטודינטים שלנו במערבא לומדים משניות וקוראים תקוני ליל שבועות, והספרות מחשה, ואשר על כן אין הספרות במציאות כלל, כלומר שיש לנו ספרות, אבל היא לובשת כלי גבר ולא שמלת אשה, ואינה צריכה לנו ספרות בשביל היחסנים, ואנחנו חפצים לברוא יש מאין, כלומר שאין אנו חפצים בזה כלל, כלומר שיש לנו ישמעאל פרא אדם אבל בלא מצנפת אדומה ומכנסים רחבים ושמו מיכה יוסף ברדיטשבסקי ואינו במציאות כלל, אבל יש לנו רגלו ונעלו... רבותינו! הידעתם את עוג מלך הבשן? עוג מלך הבשן עקר טורא בר תלת פרסי ובקש להטילו על ישראל; ואנחנו, אלדד ומידד, אין לנו הרים סביב למחנים, ואף אין אנחנו יכולים לעקור הרים ולהטילם על היושב בעליה במערבא, גם לא חנן אותנו אלהים ברגלים ומנעלים מצוינים... אבל ברדיטשבסקי גוזר גזרות רבות על הצבור, ואנחנו הרינו גוזרים גזרה אחת על ברדיטשבסקי היחיד, שישלח לנו לפני פטירתו את מנעלו מברסלוי למחנים, כי נחוץ...

ברדיטשבסקי, של נעלך מעל רגלך!!!

אלדד ומידד

מחנים, א' שבט התרנ"ג

הערות

1 ראה: דן אלמגור, 'ארבע השנים הראשונות ביצירתו של מ"י ברדיצ'בסקי', בתוך: פלס - מחקרים בביקורת הספרות העברית, בעריכת נורית גוברין, מכון כץ לחקר הספרות העברית, אוניברסיטת תל-אביב תש"ם, עמ' 129-149. לפירוט של פרסומיו אלה, ראו: דן אלמגור ושמואל פישמן, נחלת מ"י.ב. מפתח ביבליוגרפי ליצירות מיכה יוסף ברדיצ'בסקי (בן-גוריון) ולחיבורים על אודותיו, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשמ"ב, עמ' 17-13; אבנר הולצמן, 'רשימת חיבוריו של מ"י שפורסמו עד שנת תרס"ב', אל הקרע

- שבלב. מיכה יוסף ברדיצ'בסקי - שנות הצמיחה (תרמ"ז-תרס"ב), מוסד ביאליק, ירושלים, בשיתוף עם ביה"ס למדעי היהדות באוניברסיטת תל-אביב, תשנ"ו, עמ' 309-328.
- 2 בית המדרש - מוקדש לתורה ולחכמת ישראל, חלק ראשון, נערך בעזרת בחירי רבינו וסופרי זמננו על ידי מיכה יוסף בהרב רמ"א בארדיטשעווסקי, י"ל על ידי שאלתיאל אייזיק גראבער, בדפוס יוסף פישר, קראקא תרמ"ח, 112 עמודים.
- 3 ד' מיכה יוסף בארדיטשעווסקי, ספר זכרון לסופרי ישראל החיים אתנו כיום. יאצור תולדותיהם ושמות ספריהם הכתובים בשפת עבר ונוגעים בעניני תורה וחכמת ישראל, נערך בבית מערכת האסיף, וארשה תרמ"ט, עמ' 8. וערכו: נחום סוקולוב ו"ח זגורודסקי. מהדורת צילום פירסם ג' קרסל בהוצאת מכון 'מוכרת', תל-אביב תש"ם.
- 4 ראו: אבנר הולצמן, 'קטלוג ארכיון המכתבים של "גנוי מיכה יוסף"', גנוי מיכה יוסף, ד, תש"ן, עמ' 77-102.
- 5 מיכה יוסף ברדיצ'בסקי, 'התם והבא', ההבצלת, ז' בשבט תרנ"א (1891.1.15). כונס בתוך: כתבים, ג, בעריכת אבנר הולצמן ויצחק כפכפי, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1998, עמ' 25-26. וראו גם מאמרו 'דברים אחדים (אודות החינוך הלאומי והדתי שבאשכנז)', ההבצלת, כ"ו באדר א', ג' באדר ב' תרנ"א (1891.3.13, 6), ובתוך: כתבים, שם, עמ' 30-37.
- 6 מתוך מכתבו של ברדיצ'בסקי אל ירחמיאל שקפניוק, 4-5 בפברואר 1891. בתוך: מיכה יוסף ברדיצ'בסקי - מחקרים ותעודות, בעריכת אבנר הולצמן, הוצאת מוסד ביאליק, ירושלים תשס"ב, עמ' 13. המאמר 'עולמו של ישראל' נדפס בהמליץ בחודשים אוקטובר-דצמבר 1890.
- 7 מתוך מכתבו של ברדיצ'בסקי אל ירחמיאל שקפניוק, בלא תאריך (1892), המקור כנ"ל, עמ' 34.
- 8 המכתב נדפס בגנוי מיכה יוסף, ד, תש"ן, עמ' 9-19. הוא תואר לראשונה על-ידי נורית גוברין במאמרה 'מיכה יוסף ברדיצ'בסקי והרעיון הציוני' בספרה *דבש מסלע*, ההוצאה לאור של משרד הביטחון, תל-אביב תשמ"ט, עמ' 20.
- 9 מיכה יוסף ברדיצ'בסקי, 'יוצאי חפזון', המגיד, שנה לה, גיליון 38, כ"א באלול תרנ"א (1891.24.9), עמ' 299-300.
- 10 ברדיצ'בסקי לדריאנוב, 12 בנובמבר 1891, גנוי מיכה יוסף, תיק 'נחורים' א/18.
- 11 'רשות היחיד בעד הרבים. מאת ירובעל', אוצר הספרות, ד, תרנ"ב, עמ' 1-40. כונס בתוך: כתבים, ג (לעיל, הערה 5), עמ' 48-93.
- 12 על כך דיווח באפריל 1892 לאחד מידידיו: "כעשרת שקל הפסדתי לשלוח רשותי לאחרים, וכמוכן הרבר מעצמו כי לא קיבלתי פרוטה גם תורה אחת. רק אחת הרווחתי כי המו"לים חדלו לשלוח לי את עליהם" (גנוי מיכה יוסף, תיק 'נחורים' א/19, שם הנמנע אינו ידוע).
- 13 רחל בן-גירון, 'חיי מיי"ב', בתוך: כתבי מיכה יוסף בן-גירון (ברדיצ'בסקי): סיפורים, הוצאת עם עובד, תל-אביב תשי"א, עמ' 9. וראו בפירוט: אבנר הולצמן, אל הקרע שבלב (לעיל, הערה 1), עמ' 240-244.
- 14 'רשות היחיד (בעד הרבים)', תרנ"ב, עמ' 36; ובתוך כתבים, ג (לעיל, הערה 5), עמ' 88.
- 15 מכתבו של ירחמיאל שקפניוק לברדיצ'בסקי, מאימאן, 19 במאי 1892, גנוי מיכה יוסף, תיק שקפניוק.
- 16 מכתבו של ראובן בריינין לברדיצ'בסקי, מווינה, בלא תאריך, גנוי מיכה יוסף, תיק בריינין.
- 17 מכתבו של אלתר דרויאנוב לברדיצ'בסקי, מדרויה, י"א באייר תרנ"ב, גנוי מיכה יוסף, תיק דרויאנוב.
- 18 כשלהי 1892 כתב לאחד מידידיו: "האם קורא אתה את 'המליץ' ו'הצפירה'? הבא שם

- איזה קטרוגים על רשותי? התוכל לשלוח לי אותן העלים?" (בתוך מיכה יוסף ברדיצ'בסקי – מחקרים ותעודות, לעיל הערה 6, עמ' 29, שם הנמען אינו ידוע).
- 19 ראה: א"ר מלאכי, 'ברדיטשבסקי וחובבי ציון באמריקה', בצדון, כז, גיליון ג, פברואר 1966, עמ' 106–113; גיליון ד, מרס 1966, עמ' 185–189. התיאור שלהלן נסמך על מקור זה.
- 20 'השקפת משכילי עמנו באירופה על אודות נועות חובבי ציון – קיצור מאמרו של החכם וסופר מהיר מ.י. ברדיטשעווסקי שנדפס באוצר הספרות שנת תרנ"ב, העברי (ניו-יורק) שנה ב, גיליון 20, א' בכסלו תרנ"ג (20.11.1892), עמ' 7–8.
- 21 בצלאל גיטלסון, 'מלחמה בעמלק', הפסגה, שנה ד, גיליון 31, כ' בכסלו תרנ"ג (9.12.1892).
- 22 יוסף ליב זוסניץ, 'השקפה לטובה', העברי (ניו יורק), שנה ב, גיליון 20, ט"ו בכסלו תרנ"ג (4.12.1892); גיליון 24, כ"ט בכסלו תרנ"ג (18.12.1892).
- 23 יצחק הורוויץ וחתום: Veritas, 'שיחה בעולם הספרות', הצפירה, שנה יט, גיליון 275, ח' בטבת תרנ"ג (27.12.1892), עמ' 1166–1167.
- 24 יהודה ליב בן-דוד (דוידוביץ), 'מצבה חיה', הצפירה, שנה כ, גיליון 4, כ"ט בטבת תרנ"ג (17.1.1893), עמ' 14–15; גיליון 5, א' בשבט תרנ"ג (18.1.1893), עמ' 18. נדפס שוב בתוך: בודד במערבו – מיכה יוסף ברדיצ'בסקי בזכרונם של בני זמנו, בעריכת נורית גוברין, בית דבורה ועמנואל, חולץ תשנ"ח, עמ' 123–128. וראו דיונה של גוברין במאמר זה שם, עמ' 37–39.
- 25 תגובתו של דובנוב נדפסה בירחון היהודי-רוסי וזסחוד במאי 1893 כחלק מסקירה כללית על הכרך הרביעי של אוצר הספרות. לימים ניחם דובנוב על החומרה היתרה שבה שפט את דשיות היחיד (בעד הרבים) משום שלא זיהה, לדבריו, את תהליך החיפוש הרוחני האוטנטי שבו היה שרוי אז הסופר הצעיר בעמדו "על הדרך המובילה מן החסידות אל ניטשה". ראה: שמעון דובנוב, 'מתוך "ספר חיי"', בתוך בודד במערבו (לעיל, הערה 24), עמ' 122.
- 26 יהודה ליב גמזו, 'תשובה כהלכה (לביקורת ה' ירובעל ב'אוצר הספרות' שנה רביעית)', תלפיות, ברדיצ'ב תרנ"ה, עמ' 26–36 במדור: חוות הכל. וראה: נורית גוברין, 'קווים להתפתחות הביקורת על יצירתו הסיפורית של מיכה יוסף ברדיצ'בסקי', בתוך: מיכה יוסף ברדיצ'בסקי – מבחר מאמרי ביקורת על יצירתו הסיפורית, הוצאת עם עובד וקרן תל-אביב לספרות ולאמנות, תל-אביב תשל"ג, עמ' 12.
- 27 שלום-עליכם וי"ח רבניצקי וחתום: אלדד ומידדו, 'פוליטון. קבורת סופרים. ג: רשות היחיד (בעד הרבים) מאת מ. ברדיטשבסקי, Stud. Phil., קראקא, שנת תרנ"ב לפ"ק', המליץ, שנה לג, גיליון 22, כ"א בשבט תרנ"ג (26.1.1893), עמ' 2–3; גיליון 25, כ"ד בשבט תרנ"ג (29.1.1893), עמ' 2–3; גיליון 27, כ"ז בשבט תרנ"ג (1.2.1893).
- 28 ראה: וי"ח רבניצקי, 'הדפים הראשונים מספר זכרונותי על שלום-עליכם', דור וסופריו, הוצאת דביר, תל-אביב תרפ"ז, ספר ראשון, עמ' קכט; הנ"ל, "שלום-עליכם והלשון העברית", שם, עמ' קלו-קלח.
- 29 ראה: חנא שמרוק, 'פתח-דבר', בתוך: שלום-עליכם, כתבים עבריים, הוצאת מוסד ביאליק, ירושלים תשל"ו, עמ' 7. וראה גם: חנא שמרוק, 'מבוא', שם, עמ' 17 והערה 9. וכן: חנא שמרוק, שלום-עליכם – מדרוך לחייו וליצירתו, הוצאת מכון פורטר, אוניברסיטת תל-אביב והוצאת הקיבוץ המאוחד, 1980, עמ' 17.
- 30 כך קבע במפורש שמואל ורסס במאמר הביקורת שלו על הביבליוגרפיה נחלת מי"ב מאת דן אלמגור ושמואל פישמן: "מאמר זה, המיוחס לרבניצקי, הוא למעשה פרי עטו של שלום-עליכם". ראה: 'ביקורת ספרים', קרית ספר, נו, חוב' ג-ד, תמוז-אלול תשמ"ב, עמ' 692.

- 31 ראו: אבנר הולצמן, 'ברדיצ'בסקי ושלום-עליכם - סיפורה של ידידות', הספר והחיים, הוצאת כרמל, ירושלים תשס"ג, עמ' 225.
- 32 רבניצקי לברדיצ'בסקי, מאודסה, 1 בנובמבר 1888, גנזי מיכה יוסף, תיק רבניצקי.
- 33 דן מירון, 'ראשיתו של ברדיצ'בסקי המספר' (תשכ"ד), בתוך: מיכה יוסף ברדיצ'בסקי - מבחר מאמרי ביקורת על יצירתו הסיפורית, בעריכת נורית גוברין, הוצאת עם עובד וקרן תל-אביב לספרות ולאמנות, תל-אביב תשל"ג, עמ' 160.
- 34 ברדיצ'בסקי לשלום-עליכם, מברסלאו, ללא תאריך 1905, טיטוה בגנזי מיכה יוסף, תיק שלום-עליכם.
- 35 שלום-עליכם לברדיצ'בסקי, מקייב, 13 במאי 1905, גנזי מיכה יוסף, תיק שלום-עליכם.
- 36 ברדיצ'בסקי לשלום-עליכם, מברסלאו, ללא תאריך 1905, טיטוה בגנזי מיכה יוסף, תיק שלום-עליכם.
- 37 ראו: הולצמן (לעיל, הערה 31). וכן: שמואל ורסט, 'מ.י. ברדיצ'בסקי כסופר יידיש', בתוך: יידישע פתבים פון אַ וויסן קרוב, הוצאת מאגנס, ירושלים תשמ"א, עמ' כה; ובספרו מלשון אל לשון: יצירות וגלגוליהן בספרותנו, הוצאת מאגנס, ירושלים תשנ"ו, עמ' 78.
- 38 י"ח רבניצקי, 'מכתב אל המערכת', קונטרס, ה', גיליון ק', כ"ו בשבט תרפ"ב (24.2.1922), עמ' 31. וראו: נורית גוברין, 'חכמת הפרצוף', ברדיצ'בסקי בעיני בני זמננו', בתוך בודד במערבו (לעיל, הערה 24), עמ' 39-40.
- 39 טיטלו - תוארו, מלשון title.
- 40 מבקרים צעירים - שלום-עליכם וי"ח רבניצקי היו שניהם כבני 33 בעת כתיבת המאמר. מחנים - שם סמלי לאודסה, עיר מושבם, ברוח המסורת המשכילית.
- 41 בברשד ישב ברדיצ'בסקי בשנים 1887-1889, בתקופת נישואיו השניים, ומשם שיגר את מאמריו הרבים אל האכסניות הספרותיות העבריות.
- 42 הרמיזה היא למאמרו של ברדיצ'בסקי 'עולמו של ישראל' (המליץ, אקטובר-דצמבר 1890), שבפתחו הוא מזכיר את התסיסה שחוללה המהפכה הצרפתית באירופה.
- 43 הקובץ התלמודי בית המדרש שהוציא ברדיצ'בסקי ב-1888 הופץ כנספח לשנתון אוצר הספרות.
- 44 בתחילת 'ישות היחיד (בעד הרבים)' הביא ברדיצ'בסקי בית אחד משירו של היינריך היינה 'יהודה הלוי' בתרגומו של שלמה מנדלקרן.
- 45 נקדימון בן גוריון החדש - הברון אדמונד דה רוטשילד, "הנדיב הידוע".
- 46 יצאנית - כאן במובן: מהגרת.
- 47 פ. - הוא הסופר דוד פרישמן.
- 48 שמגר בן ענת פרנס הקהילה - גזבר הקהילה האימתני בפואמה "שני יוסף בן שמעון" של י"ל גורדון.
- 49 כה אמר טולסטוי - הדברים מקבילים לנאמר בסיפורו של טולסטוי "סונטת קרויצר".
- 50 לדודיג גייגר (1848-1919) - בנו של אברהם גייגר; חוקר תולדות התרבות והאמנות; מתבולל קיצוני.
- 51 שמואל ברבש (1850-1921), בנקאי יהודי, גזבר הוועד האודסאי של חובבי-ציון. ברדיצ'בסקי התגורר בביתו בימי שהותו באודסה ושימש מורה לבנו.
- 52 ועד האשדות - ועד חובבי-ציון באודסה.
- 53 אתרוגי ארץ ישראל - ב' 1891 התנהלה בעיתונות העברית מחלוקת בשאלה אם להוסיף ולהשתמש באתרוגי קורפו או להשתמש באתרוגי ארץ ישראל, שבייצואם הוחל שנים מעטות לפני כן.
- 54 'שירת ציפרים ונשיקת יונים' - לקראת סיום מאמרו ציטט ברדיצ'בסקי קטע משירו של פרישמן 'קרן אור ירדה ממרום הרקיע', ובו השורה: "עת שרו ציפרים, עת יונים נשקרו".
- 55 אתתקתי דדהבא - על כסאות של זהב.